

РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ
на д-р Цветелина Христова Търпоманова д.м.
УС: Инспектор обществено здраве и социални дейности
Медицински колеж
Медицински университет-Варна

I. ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

1. **Търпоманова, Цв.** Развитие на системата за лечение на зависимости – създаване и управление на мрежа от структури в Община Варна. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор” по социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията. Варна, 2012. 56 стр.

Целта на дисертационния труд е да изследва и да оцени състоянието на системата за лечение и рехабилитация на зависимости в Община Варна, да се очертаят слабостите на тази система и въз основа на това да се предложи нов модел за мрежа от структури, работещи по ефективни програми.

Предмет на изследването е системата за лечение и рехабилитация на зависимости в град Варна. Обектът на изследване са преките и косвени ползватели на лечебните и рехабилитационни услуги. Включени 280 души, които са разпределени в следните групи: 100 зависими лица, които са включени на субституиращо лечение, 50 родители на зависими лица на субституиращо лечение, 30 обществени деятели, които работят по проблемът наркомания в град Варна, 50 зависими лица на лечение в Наркологично отделение и 50 родители на зависими лица на лечение в Наркологично отделение.

Анкетирането на потребителите с цел оценка на наличната система, координацията на структурите в нея и нуждите за лечение, показва, че всички групи по сходен начин оценяват лечебната система за зависимости на средно ниво и нуждаеща се от развитие. Преките ползватели имат потребност от всички основни видове лечебни и рехабилитационни услуги. Настоящото финансиране е оценено като недостатъчно, а държавата остава основен източник. Координацията е отчетена като недостатък и нуждата от координационно звено във Варна е определена като сериозна и спешна.

На базата на проведеното изследване се установи, че оптималният модел на система за лечение и рехабилитация на зависимости в Община Варна включва мрежа от структури за лечение, рехабилитация и ресоциализация - отделение за зависимости, амбулаторни програми за детоксификация, дневен център, терапевтична комуна, програми за субституиращо лечение, специализирани рехабилитационни програми и защитено жилище. Всички те се обединяват и координират от единен Център за оценка и насочване.

На основата на съществуващата нормативна база, с обезпечаване на необходимите материални, финансови и човешки ресурси и при наличие на алгоритъм за предлаганите лечебни и рехабилитационни услуги, предложеният модел ще обезпечи най-пълно и ефективно покриване на нуждите на зависимите лица.

II. МОНОГРАФИЧЕН /ХАБИЛИТАЦИОНЕН/ ТРУД

1. **Търпоманова, Цв.** Социални аспекти на лечението с метадон в България. МУ-Варна, 2016. 259 стр.

Монографията е адресирана преди всичко към работещите в сферата на лечението на зависимости, но може да бъде използвана и при специализираната подготовка на студенти, специализанти и докторанти. Монографичният труд е в обем 240 стр., съдържа 8 авторски проучвания, онагледен е с 9 таблици, 10 фигури и 17 снимки. Използваната литература включва 265 източника.

Монографията е структурирана в 6 глави. Глава 1 има за цел да отрази същността на лечението с метадон. В нея са включени основните характеристики на опиоидната зависимост, лечебните подходи и по-конкретно- лечението с опиев агонисти (метадон).

Глава 2 описва сегашното състояние на метадоновото лечение в България. Разгледана е актуализираната нормативна уредба и са представени съвременните изисквания към лечебните заведения, осъществяващи лечебни програми с опиев агонисти и агонисти-антагонисти.

Глава 3 са представени всички социални ефекти от въвеждането на метадоновото лечение в нашата страна-положителните като: намаляване на смъртността, добро ниво на медицинско и социално функциониране, намаляване на криминогенните прояви и ограничаването на риска от разпространение на кръвно и полово предавани инфекции и негативните-изтичането на метадон от програмите към „черния пазар”.

В следващата глава детайлно са описани основните компоненти на метадоновата програма, гарантиращи обществено-здравна и социална ефективност. Разглежда се организацията на метадоновите програми. Особено внимание се отделя на задължителното въвеждане на система за оценка на ефективността.

Глава 5 е посветена на оптимизиране на метадоновото лечение в България чрез диференциране на метадоновите програми. Това е основният практически принос на монографията, тъй като нормативната възможност за разделянето на програмите на три подвида: лечебни, поддържащи и програми за високорискови пациенти, ще реши редица проблеми и ще гарантира здравно-социалния ефект от лечението. Разбира се, съществено условие за това е наличието на координация, мониторинг и контрол на метадоновите програми.

В последната глава е представена добра практика на лечебна метадонова програма, като за целта е описана организацията на Програмата за лечение с метадон към Център за психично здраве-Варна.

III. ПЪЛНОТЕКСТОВИ ПУБЛИКАЦИИ В БЪЛГАРСКИ НАУЧНИ СПИСАНИЯ

1. **Дончева, Цв.** Метадоново поддържащо лечение при лица с тежка зависимост към опиати.– *Психиатрия*, 2, 2003, № 4, 3-7.

Проблемът със злоупотребата с наркотични вещества непрекъснато се задълбочава и през последните години застава в центъра на вниманието на

българската общественост. Ето защо е налице обществено здравна нужда от развитие на програми за субституиращо (заместващо) и поддържащо лечение. Ефективността на подобни програми е многократно изследвана и доказана. Разкриването и развитието им е заложено в Националната програма за превенция, лечение и рехабилитация на наркоманиите в Република България, утвърдена от Министерството на здравеопазването. Програма от такъв тип е Програмата за субституиращо и поддържащо лечение с метадон. Метадоновото поддържащо лечение трябва да се разглежда като едни от основните елементи и на цялостната лечебна стратегия на Република България в областта на лечението на пациенти със зависимости. Метадоновото поддържащо лечение е форма на дълговременна субституция при тежко и хронично зависими към интравенозни опиати (хероин) наркомани с метадон хидрохлорид (перорален прием). Цели се корекция на телесни, психични и поведенчески разстройства, както и предотвратяване на здравните и социалните щети, настъпили вследствие на хронична злоупотреба с упойващи вещества.

2. Попов, Г., Цв. Дончева, Хр. Кожухаров, Св. Коева, Б. Станчев, Т. Милева. Структурно развитие на наркологичната помощ в Община Варна.– *Психиатрия*, 3, 2004, № 7, 7-15.

През последните 10 години проблемите, свързани със злоупотребата с наркотични вещества, все по-трайно привличат вниманието на българската общественост. В началото на 90-те години във Варна се е наблюдавала малка група от зависими или злоупотребяващи с наркотици лица. В последните години техният брой значително нарасна. Хероинът е основно проблемно вещество, и марихуаната - основни въвеждаща дрога. Намалява средната възраст на първа употреба на наркотични вещества. Тези фактори определят възникването и задълбочаването на трите основни групи проблеми- инфекциозни болести, престъпност и маргинализация. Структурите в гр. Варна, работещи със зависими лица, могат да се разделят на: лечебни, рехабилитационни и структури за управление на процеса. Бъдещото структурно развитие е свързано преди всичко с изграждането на липсващите звена в системата за помощ. Налице е необходимост от широк спектър от програми - болнични и извънболнични, нископрагови и високопрагови, държавни и обществени, които да отговарят на реалностите. Актуален въпрос е създаването на мрежа между всички съществуващи структури.

3. Попов, Г., Цв. Дончева. Употреба на хероин сред градското ромско население и възможности за включване в лечебни програми. – *Психиатрия*, 3, 2004, № 7, 21-24.

Феноменът „ хероинова зависимост” сред ромското население в гр. Варна беше открит през есента на 1994г. От тогава насам се наблюдава рязко увеличаване на зависимите лица и разгръщане на съпътстващите проблеми, а именно: преминаване на интравенозен тип на прием, при което не се употребяват стерилни игли и спринцовки; нарастване броя на хепатитните инфекции и на леталните изходи в резултат на

предозирание или други усложнения; увеличаване на престъпността, пряко свързана със зависимостта от дроги и др.

От 2004 г. в града съществува и работа на терен, както и нископрагов (drop-in) център. Стана ясно, че в ромската махала има голям брой пласьори, които предоставят и места за инжектиране. Нивото на здравната просвета е много ниско- зависимите често употребяват общи инжекционни екипировки и не използват предпазни средства при половите контакти.

Към Метадоновата програма в Центъра за психично здраве със заявка за включване са се обърнали 79 зависими лица от ромски произход. От тях само 32 души са отговаряли на критериите за приемане. Останалите най-често са нямали необходимия брой предишни документирани опити за лечение.

Голяма част от включените бързо отпадат от Програмата. Причините за това са различни- често решението за лечение е импулсивно и емоционално повлияно, а мотивацията е изключително нетрайна и последва рецидив.

4. **Дончева, Цв.** Общинската програма за субституиращо и поддържащо лечение с метадон в град Варна – една година по-късно.– *Психиатрия*, 3, 2004, № 7, 25-28.

През м. декември 2003 г. във Варна стартира първата за страната Общинска програма за субституиращо и поддържащо лечение с метадон със 100 места. Тя се реализира като съвместна дейност на Центъра за психично здраве и МБАЛ "Св. Марина". Метадоновото поддържащо лечение има широко приложение в десетки страни в света поради дългогодишната практика с медикамента, относителната простота на лечението и доказаната медицинска и икономическа ефективност.

Метадоновата програма в Центъра за психично здраве е дългосрочна, високопрагова и високоструктурирана. Включва модули за индивидуална и групов психотерапевтична работа и други психосоциални интервенции. Основните принципи са: ясно формулиране на целите, работа в мултидисциплинарен екип и изготвяне на индивидуален лечебен план, основаващ се на цялостната оценка на случая и информираното съгласие на пациента.

Един от най-важните показатели за ефективността на Метадоновото лечение е работния статус на участниците в Програмата. Преди включването са работили 22 от зависимите, а една година по-късно работят 58 души, 4 учат в момента и 1 е завършил средното си образование.

Следваща цел беше намаляване на криминогенните прояви на зависимите лица. За периода от една година само 8 от пациентите са задържани от органите на реда.

В близко бъдеще се очаква стабилизиране на тенденцията на употреба на хероин и на инжектирането му като основен начин на приемане. Ще нарасне инфектирането с хепатит С и други кръвно преносими инфекции. Ще си увеличи потребността от програми за субституиращо и поддържащо лечение. Наличието на листа за чакащи е ясен индикатор за необходимостта от разширяване на Метадоновата поддържаща програма. Затова бяха отпуснати още 50 места и през 2005 г. капацитетът ѝ е 150 души.

5. **Дончева, Цв.** Сравнителен анализ на проучвания за употребата на психоактивни вещества в училищата във Варна и София.– *Здравна икономика и мениджмънт*, 6, 2006, № 4 (22), 18-34.

През последните 10- 15 години злоупотребата с наркотични вещества все по- трайно привлича вниманието на българската общественост. В град Варна проблемът със зависимостите също достигна мащабни размери. Към настоящия момент лицата с проблемна употреба в града са 3 000- 4 000 души. Употребата започва още в училищна възраст, ето защо един от акцентите е събирането на информация от училища, родители и учители с цел ефективна превенция, навременно и адекватно реагиране при наличие на проблем и ранно започване на лечение.

От сравнителния анализ на две социологически проучвания, проведени в училищата във Варна и София, става ясно, че са налице сходни характеристики както по отношение на употребяваните психоактивни вещества, така и в мотивацията и поведението на учащите, въввлечени в употребата. Двете основни причини за първа употреба на наркотик са любопитството (експериментална употреба) и нагласата за моментна емоционална промяна, като последната е мотивирана от желанието за удоволствие или породена от групов натиск и необходимост от справяне със стрес. Цигарите и алкохолът са най- масово употребяваните и достъпни психоактивни вещества сред учениците както във Варна, така и в София.

Данните от изследването през 2004г. показват, че повече от 1/3 от учениците (37,3%- в София, 40%- във Варна) са опитали някакво незаконно наркотично вещество поне веднъж през живота си. Разраства се употребата на канабис (марихуана, хашиш) и стимуланти (амфетамини, екстази, кокаин), като последните изместиха хероина и другите опиати от второто място на най-употребяваните от тийнейджърите в града наркотици.

Сблъсъкът с наркотичните вещества във възраст, когато личността е още неоформена води до бързото развитие на тежка зависимост и ранна социална дезадаптация, както и рискови инжекционни и сексуални поведения. Като цяло, популацията от злоупотребяващи предимно хероин все по- бързо се маргинализира, което се изразява с ранно отпадане от училище и засилваща се криминализация. Това е увеличаваща се група от млади хора, които ще се нуждаят от все повече и от все по-разширяващ се обхват от медицински, социални, правни, образователни, трудови и други услуги.

6. **Дончева, Цв., Е. Мутафова, Ст. Здравкова.** Учение без напрежение и агресия? Мисията почти невъзможна.– *Здравна икономика и мениджмънт*, 8, 2008, № 2 (28), 40-47.

През последните години проблемът за агресията в училищни възраст става все по- дискутиран. Случаите на училищно насилие будят загриженост и тревога, мобилизират усилията на цялата общественост за справедлива реакция. Ефикасното интервениране изисква задълбочено познаване на честотата и формите на проявление на училищната агресия, изследване на причините и механизмите на нейната изява, както и на факторите, които биха могли да повлияят благоприятно върху процесите.

Община Варна първа реагира, за да се намери решение на този важен и наболял проблем. Тя инициира и финансира изцяло Програма „Учение без напрежение“. За реализирането и обединиха усилия Дирекция “Здравно развитие” и Дирекция “Образование” към Община Варна, “АГП СМП- Център за психично здраве- Варна” ЕООД и Катедрата по икономика и управление на здравеопазването при Медицински университет - Варна.

Първият етап на Програмата включваше провеждането на изследване в три варненски училища. Целта на изследването е да се установи нивото на агресивност сред варненските ученици от гимназиалния курс и моделиращите го фактори.

От проведеното изследване стана ясно, че нивото на агресия сред учащите е значително повишено. За ефикасно справяне с проблема с агресията са изготвени превантивна и корективна програми.

7. Дончева, Цв. Създаване и управление на мрежа от структури за зависими лица- *Социална медицина*, 17, 2009, № 3, 15-17.

Проблемите, свързани със злоупотребата с наркотични вещества, са актуална и сензитивна тема в нашата страна. Епидемично разпространяващата се злоупотреба определя острата нужда от ефективна система за лечение на зависимите лица. Целта е да се изследва и докаже необходимостта от такава система и да се разработи отговаряща на нуждите програма за нейното развитие и управление. Задачите са да се оценят нуждите за лечение на зависимости във Варна и координацията на структурите в действащата система и да се набележат основните пътища за изграждане на мрежа с единен координационен център. Методите са анкетиране на зависими от наркотични вещества, на техни родители, служители на Община Варна, лекари, психолози и др. Основни резултати показват, че всички анкетираны са единодушни, че във Варна е налице поне средна като възможности лечебна система за зависимости, която се нуждае от спешно развитие. В тази система има липсващи звена. Основен недостатък е слабата координация на услугите и службите. Необходимо е да се създаде специален център за координация. Моделът на системата за лечение и рехабилитация на зависимостите в град Варна може да се мултиплицира в други градове в страната със сходна ситуация по отношение на зависимостта към наркотични вещества.

8. Търпоманова, Цв. Теоретичен организационен модел на системата за лечение и рехабилитация на зависими в Община Варна.- *Здравна икономика и мениджмънт*, 10, 2010, № 4 (38), 3-7.

Употребата на наркотици е значим здравен и социален проблем в град Варна. Налице е остра нужда от ефективна система за лечение на зависимите лица. Изолираните интервенции имат кратковременен резултат и не водят до достигане на основната цел - промяна на зависимото поведение. За това е необходимо зависимият да бъде обхванат в система от структури, предлагащи ефективно лечение, рехабилитация и възможности за социална реализация. Тези структури биха били максимално ефективни, ако са обвързани в мрежа, която да се обединява, координира и оценява от един център.

Предложен е примерен модел на системата за лечение и рехабилитация на зависимостите в града. Той включва разкриването на липсващите структури - терапевтична комуна, дневен център за рехабилитация и социална интеграция, защитено жилище. Описани са нормативната уредба, материалната база, човешките и финансови ресурси, необходими за всяка една от тези структури. Обединяването им в мрежа ще стане посредством обособяване на Център за оценка, насочване и координация. Разгледани са неговите функции, екип и финансиране.

9. **Търпоманова, Цв.** Оценка и възможности за развитие на системата за психосоциална рехабилитация на болни със зависимост.– *Варненски медицински форум*, 2, 2013, приложение 3, 195-199.

Зависимостта нанася сериозни щети върху психосоциалното функциониране на личността: конфликти в семейната среда, отпадане от училище, безработица, криминогенно поведение и др. Това налага разкриване на високоструктурирани програми за рехабилитация и социална реинтеграция на зависимите лица. Целта на статията е да се изследва и обоснове необходимостта от ефективни програми за рехабилитация в гр. Варна, да се очертаят възможностите за тяхното материално и ресурсно обезпечаване и да се изготви алгоритъм за приложението им. Проучени са преките и косвени ползватели на рехабилитационни услуги - зависими лица и техните родители. Включени са 280 души. Използвани са следните методи: документален, социологически - пряка индивидуална анкета, както и вторичен анализ на данните от проведено изследване за търсенето на здравни и социални услуги сред зависими лица и тяхното обкръжение. Общо 86,9% от изследваните смятат, че има липсващи структури в системата за рехабилитация на зависими лица в гр. Варна. Над 82% от тях считат, че е наложително създаването на терапевтична комуна, над 81% - на дневни центрове за рехабилитация и социална интеграция с програми за консултация на родители, а 80% отчитат необходимостта от създаване и поддържане на защитени жилища. Предложени са възможности за разкриване и обезпечаване на тези структури, както и алгоритъм за тяхното функциониране в мрежа. Преките ползватели имат потребност от всички основни видове рехабилитационни услуги. На основата на съществуващата нормативна база, с обезпечаване на необходимите материални, финансови и човешки ресурси и при наличие на алгоритъм за рехабилитационните услуги ще се обезпечи най-пълно и ефективно покриване на нуждите на зависимите лица.

10. **Търпоманова, Цв.** Роля на социалната система в предлагането и финансирането на услуги за зависими лица – изследване и възможности за оптимизиране.– *Варненски медицински форум*, 2, 2013, приложение 3, 200-203.

Психосоциалните интервенции са основен компонент в лечението на зависимите лица. Една от най-важните от тях е подпомагането на социалната интеграция на тези лица в обществото чрез съдействие за придобиване или повишаване на професионалната квалификация и реализация на трудовия пазар. Целта на статията е да се изследва динамиката на трудовия и социалния статус на лицата, включени в дългосрочна лечебна програма, да се представят наличните възможности на социалната

система и да се предложат варианти за оптимизиране на предлаганите социални услуги. Изследвани за общо 150 лица, включени в програмата за лечение с метадон. Използвани са следните методи: документален и социологически - пряка индивидуална анкета. Извършеното проследяване на трудовия и социалния статус на пациентите обхваща периода от 2008 г. до 2012 г. Средно 75% от лицата, включени в метадоновата програма към ЦПЗ-Варна работят, 30% са с регламентирани трудово-правни отношения, а 45% работят без трудов договор. Около 5% годишно са регистрираните в Бюрото по труда-Варна, но едва 2% от тях са започнали работа. Разглежда се възможността, част от липсващите услуги да се поемат от програми за социална реинтеграция. Описва се начинът за предоставяне и вариантите за финансиране на тези услуги. Очевидно е, че към настоящия момент държавата не предоставя почти никакви социални услуги за зависимите лица. Основната причина за това е липсата на специализирани звена и недостатъчното целево финансиране на системата.

11. **Търпоманова, Цв., Й. Атанасова, К. Колев.** Обучение на студенти от Медицински университет и Медицински колеж за психосоциален съпорт в системата на средното образование.– *Варненски медицински форум*, 3, 2014, приложение2, 191-194.

Въведение: В последните години се забелязват няколко тревожни тенденции: нарастване на броя на учениците, употребявали наркотични вещества, все по-ранната възраст на първата употреба, липсата на достатъчно ресурси в училищата – педагогически съветници, училищни психолози, които да извършват проследяване, превенция и корекция на проблемната употреба на психоактивни вещества от учениците. Това налага подготвянето на нов тип специалисти, които да осъществяват тази функция.

Цел: Да се представят собствени изследвания на студенти от специалност „Социални дейности” към Медицински колеж- Варна.
Да се обоснове необходимостта от допълнително специализирано обучение на студентите от определени специалности в Медицински университет и Медицински колеж- Варна

Материали и методи: Изследвания на ученици от VII и X клас на две варненски СОУ чрез пряка индивидуална анкета, вторичен анализ на данни от Изследване на употребата на наркотици на ученици от VII- XII кл.в 15 учебни заведения на територията на Община Варна по Общинска програма „Учение без напрежение”, интервюиране на училищни психолози и педагогически съветници.

Резултати и обсъждане: 46 % от изследваните ученици от X-ти клас са пробвали наркотични вещества, а 67% от тях биха продължили да ги употребяват. Такава употреба е установена при 53.11% от изследваните ученици от XI и XII кл. и при 27.4 % от учениците от VII и VIII кл.

Всички интервюирани училищни психолози и педагогически съветници споделят, че поради многобройните си задължения нямат практическата възможност да осъществяват системно мероприятия по превенция или интервенции във връзка с употребата на наркотични вещества от учениците.

Изводи и заключения: Очевидно е, че проблемът с употребата на психоактивни вещества в ученическа възраст е актуален и все повече се задълбочава. Неоспорим факт е и недостигът на специалисти, които да осъществяват системни интервенции сред учениците. Затова би било целесъобразно въвеждането на допълнителни учебни модули в някои специалности от Факултет по обществено здравеопазване към МУ-Варна, както и в специалност „Социални дейности” към Медицински колеж с цел подготовка на специалисти за работата с ученици и млади хора в риск.

12. Филкова, С., Цв. Търпоманова, Д. Димова. Проучване на нагласите за професионална реализация на студенти от специалност „Рехабилитатор” в Медицински колеж – Варна. – *Варненски медицински форум*, 3, 2014, приложение 4, 32-36.

Теоретично след завършване на обучението си студентите от специалност „Рехабилитатор” с образователно-квалификационна степен „професионален бакалавър” имат възможност да се реализират непосредствено, като започнат работа по специалността си. На практика обаче значителна част от тях избират или да придобият следваща образователно-квалификационна степен „магистър” или да се насочат към друга сфера.

Цели на разработката: Да се проучат нагласите за професионална реализация на студенти от специалност „Рехабилитатор” в Медицински колеж - Варна, да се дефинират основните причини за това студентите да не се реализират веднага по професионалното си направление след завършването на обучението.

Обект на изследване: Студенти от I-ви, II-ри и III-ти курс, специалност „Рехабилитатор” в Медицински колеж - Варна. Общият брой на всички студенти е 74. От тях са изследвани 63 студенти.

Метод на изследването: Социологически- пряка индивидуална анкета.

Резултати и обсъждане: 74.6% от студентите са информирани за възможностите за професионална реализация след дипломирането си. 87.3 % от тях имат намерение да продължат обучението си с магистратура по специалността. Над 50 % от анкетираните виждат своето професионално бъдеще извън България и в частния сектор.

Изводи и препоръки: От изследването стана ясно, че основната причина за отлагането на реализацията по специалността е желанието на студентите за повишаване на образователно-квалификационната си степен. Следователно обучението им в Медицинския колеж се явява първи етап от тяхното образование. Тревожен е фактът, че голяма част от завършващите имат нагласа да се реализират извън страната. За да могат младите специалисти да бъдат мотивирани да търсят реализация в България, е необходимо създаването на насочени към практиката структури, които да обезпечават платени стажантски програми в здравните заведения. Така студентите още в периода на обучение усвояват практически умения и доказват възможностите си, а здравните заведения подбират подготвени за своята специфика кадри.

13. Търпоманова, Цв., С. Филкова, Д. Димова. Проучване на мотивацията за избор на специалност сред студенти от учебно-научен сектор „Рехабилитатор” в Медицински

колеж- Варна и нейната динамика по време на обучението. – *Варненски медицински форум*, 3, 2014, приложение 4, 37-41.

Изследването на мотивацията за избор на специалност от значение за планирането на приема,обезпечаване на преподавателския състави учебната база.

Цели на разработката: Да се проучи мотивацията за избор на специалност на студенти от учебно- научен сектор „Рехабилитатор и медицински козметик” в Медицински колеж- Варна и нейната динамика по време на обучението.

Обект на изследване: Студенти отспециалност „Рехабилитатор” отучебно - научен сектор „Рехабилитатор и медицински козметик” в Медицински колеж - Варна.

Метод на изследването: Социологически- пряка индивидуална анкета.

Резултати и обсъждане: Освен личното желание втори по значение определящ фактор за избора на специалност е очакването на студентите да се реализират извън страната и в частния сектор. Много ясна представа за естеството на бъдещата си професия имат 38% от анкетираните. За около 80 % от тях желанието да изучават специалността не се е променило.

Изводи и препоръки: Изследването показва високо ниво на мотивация за избор на специалността „Рехабилитатор”, което е показател за доброто презентиране и имидж на специалността в Медицински колеж- Варна. Регистрираните колебания в нивото на мотивация, наблюдавани през втората година от обучението, вероятно са свързани с факта, че в този период са натрупани теоретични знания, които не са апробирани с практически опит.

14. **Търпоманова, Цв., С. Филкова, А. Георгиева, Кр. Стамова.** Сравнително проучване на нагласите за професионална реализация на студентите от специалност „Рехабилитатор” в Медицински колеж- Варна и на студентите от специалност „Медицинска сестра” в Медицински университет – Варна.– *Варненски медицински форум*, 3, 2014, приложение 4, 376-379.

След завършване на обучението си студентите от специалност „Рехабилитатор” с образователно- квалификационна степен „професионален бакалавър” и тези от специалност „Медицинска сестра” със степен „бакалавър” могат да се реализират непосредствено в България. Но ако младите специалисти предпочетат да работят в чужбина, възможност за това имат само медицинските сестри, тъй като степента „професионален бакалавър” не се признава извън нашата страна.

Целта на проучването е да се сравнят нагласите и възможностите за професионална реализация на студентите от двете специалности и да се направят съответните изводи.

С пряка индивидуална анкета са изследвани 63 студенти от специалност „Рехабилитатор” и 55 студенти от специалност „Медицинска сестра”. 57,1 % от анкетираните студенти - рехабилитатори и 17,2% от медицинските сестри виждат професионалното си бъдеще извън страната. 87,3% от рехабилитаторите и 51,5 % от завършващите медицински сестри имат намерение да продължат образованието си за придобиване на магистърска степен.

Повечето от бъдещите медицински сестри искат да се реализират професионално в България. Болшинството от завършващите рехабилитатори имат нагласа да работят

извън страната. За тях става задължително придобиването на образователно-квалификационна степен „магистър”, което автоматически отлага директната им реализация по специалността.

15. **Търпоманова, Цв., С. Филкова.** Сравнително изследване на мотивацията за избор на специалност на студенти от I-ви курс от специалностите „Рехабилитатор” и „Инспектор по общественото здраве” в Медицински колеж – Варна.– *Варненски медицински форум*, 3, 2014, приложение 4, 386-389.

Мотивацията за избор на специалност е от изключителна важност за поддържане на активно отношение към учебния процес и за успешната бъдеща реализация на младите специалисти. Тя дава обратна връзка за презентирането на съответната специалност и качеството на обучение по време на следването.

Целта на проучването е да се сравни мотивацията за избор на специалност на студентите от I-ви курс от специалностите „Рехабилитатор” и „Инспектор по общественото здраве”. Изследването е извършено чрез пряка индивидуална анкета.

Налице са съществени разлики в причините за избор на специалност, в предварителната представа за естеството на съответната професия, както и в динамиката на мотивацията за изучаване на избраната специалност.

Анализът на резултатите показва, че е необходимо да се задълбочи разяснителната и мотивиращата работа не само по време на кандидат-студентска кампания, но и в хода на обучението на студентите от специалност „Инспектор по общественото здраве”.

16. **Търпоманова, Цв., Цв. Райчева.** Дългове при зависимите от психоактивни вещества – значим, но пренебрегнат социален проблем.– *Социална медицина*, 22, 2014, № 3, 13-15.

Поведенческите и социални проблеми са характерни за зависимостта и живота на зависимите лица: те често не успяват да завършат образованието си, не са активни на пазара на труда и това води до натрупване на задължения към банки, небанкови институции и физически лица, което допълнително влошава реинтеграцията на зависимите в общността. Проблемът със задължняването и неговите последици обикновено се negliжира поради липса на обучени консултанти.

Екипът на Център за психично здраве- Варна премина специализирано обучение по утвърдена европейска методика за консултиране на зависими длъжници, след което проведе анкетиране на пациенти от лечебните програми към Центъра. Целта на изследването е да се проучи каква част от респондентите покриват критериите за задължнялост. Следващата стъпка е въвеждане на пилотна програма за консултиране на длъжници.

Приложена е пряка индивидуална анкета. 1/3от анкетираните лица изобщо нямат доход и генерират нарастващи дългове. Половината от лицата с доход използват целия или все по- голяма част от него за покриване на дълговете си.

Изключително висок е процентът лица, отлагащи посещенията си при лекар или зъболекар поради невъзможност да платят за това - 70,59%. Лицата, които заявяват, че

често се безпокоят за пари са 78,43%. Почти 2/3 от анкетираните лица покриват критериите за задлъжнялост.

Резултатите от пилотната програма за консултиране на зависими с дългове, са доказателство за необходимостта от системна подкрепа на зависимите по отношение на тяхната задлъжнялост. За целта специалистите, работещи със зависими лица в социалните и пробационните служби, в рехабилитационните програми и др. трябва да бъдат сенсibiliзирани за този проблем и обучени как да го интервенират.

17. Стаева, Т., Н. Фехим, Р. Илиева, **Цв. Търпоманова**. Информираност на ученици от гимназиалния курс за здравословния начин на живот – източници и начини. – *Варненски медицински форум*, 4, 2015, № 2, 121-124.

Здравните знания, умения и навици са предпоставка за практикуване на здравословен начин на живот. Основните компоненти, свързани със здравето на учениците, са здравословното хранене, физическата активност, псоциалното и психично здраве.

Целта на настоящето проучване е да се установи и анализира нивото на информираност за здравословния начин на живот на учениците от прогимназиалния курс.

В проучването са включени общо 160 са ученици от VIII до XI клас от четири училища на територията на град Варна. Изследването е проведено в периода февруари-март 2015 година. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико-статистически методи и графичен анализ.

Независимо от субективната преценка, че са достатъчно информирани (90 %), са налице пропуски в знанията, уменията и навиците на учениците за здравословен начин на живот. Голяма част от тях разчитат на информация от приятели или интернет, като около половината от анкетираните (55%) посочват училището като основен източник за запознаване със здравословния режим. Информацията се поднася основно от класния ръководител (68%) и училищния психолог (56%). Медицинските специалисти и външните лектори са ангажирани по-рядко (26%). Традиционните начини за поднасяне на информация се оценяват като полезни от по-голямата част от учениците.

18. Барганска, С., **Цв. Търпоманова**. Ролята на фамилната среда и ценности за генериране на агресивно поведение в училищна възраст. – *Варненски медицински форум*, 4, 2015, приложение 3, 383-387.

Агресията и насилието в училищата са все по-наболяла тема. Една от причините би могла да бъде неустойчивата фамилна среда и липсата на семейни ценности.

Целта на настоящата разработка е на базата на сравнително изследване на резултатите от проведено двугодишно проучване на ученици от X- XII кл. от 4 училища на територията на град Варна да се изведе връзката между фамилната среда и ценности и агресивното поведение на учениците, да се предложат мерки за подобряване на комуникацията в семейството и делегиране на отговорност на родителите във връзка с агресивното поведение на децата.

В изследването са включени общо 921 ученика. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико-статистически методи и графичен анализ.

Доказва се изключително силна корелация между семейните отношения и телесната, вербалната и индиректна агресия. Категорична е динамиката в нивото на агресията според характера на семейните отношения, като по-ярко тази динамика е демонстрирана при момичетата. Докато в задружните семейства нивото на агресия е около 60%, то 100 % от децата от семейства с нетърпими отношения проявяват агресия.

Безспорна е връзката между агресията в училище и семейната среда. Затова е необходимо установяване на ползотворна връзка между родители и учители и родители и деца. Родителите трябва да са активни участници в училищното образование и възпитание до завършването на децата.

19. Ибрям, Ч., **Цв. Търпоманова**. Психично здраве и агресивно поведение в училищна възраст.– *Варненски медицински форум*, 4, 2015, приложение 3, 388-392.

През последните години психичното здраве на децата и юношите се отделя като приоритетна област на интерес и проучвания. В училищна възраст се регистрират някои афективни колебания до изяви депресии, прояви на тревожни разстройства и невротичност, поведенчески разстройства, разстройства на хранителното поведение, експериментална употреба на наркотични вещества и др. Част от тези разстройства пряко корелират с агресивно поведение на учениците.

Целта на настоящата разработка е на базата на сравнително изследване на резултатите от тригодишно проучване на ученици от VII- XII кл. от 13 училища на територията на град Варна да се изведе връзката между психичните фактори (повишена тревожност, невротични, депресивни прояви и употреба на наркотични вещества) и агресивното поведение и да се предложат мерки за превенция и корекция на изброените състояния, с което да се редуцират агресивните прояви в училищата.

Данните сочат, че честотата на телесната агресия е твърде висок при момичетата с депресия (86%), тревожността при момичетата предизвиква агресивна раздразнителност (79.8%). Учениците, употребяващи наркотици, показват значително по- високи нива на всички показатели за агресия.

Налице е значима връзка между проявите на агресия, психичното здраве на учениците и зачестилата употреба на психоактивни вещества. Отговорността за решаване на проблема се разпределя между родители, учители, медицински специалисти, психолози и самите ученици.

20. Филкова, С., Ст. Богомилова, **Цв. Търпоманова**. Проучване на двигателната активност на деца със затлъстяване.– *Варненски медицински форум*, 4, 2015, приложение 3, 393-397.

Затлъстяването в детска възраст е значим съвременен здравен и социален проблем. То е предимно от хиперпластичен тип – дължи се на увеличен брой мастни клетки. Това обяснява затрудненото лечение и опасността да се запази за цял живот, защото хиперплазията на мастните клетки е необратим процес. Децата прекарват все повече време пред телевизора или компютъра, вместо да спортуват и играят навън.

Целта на това проучване е да се установи двигателната активност и престоят пред компютър на деца със затлъстяване и да се изготвят препоръки към тях и семействата им за поведенчески промени във физическата активност, към формиране на здравословни навици и начин на живот.

В проучването са включени 25 деца със затлъстяване I и II степен на възраст от 6-14 години. Изследването е проведено в периода м. февруари – м. юни 2015 година на територията на град Варна. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико - статистически методи и графичен анализ.

Причините за затлъстяването са комплексни, но при децата затлъстяването се дължи на нарушения енергиен баланс между приема на калорични храни и ниска двигателна активност. Увеличаване на енергийния разход се постига с повишаване на двигателната активност, която предотвратява адаптивното понижаване на основната обмяна в отговор на ограничения енергиен прием.

21. Мерджанова, А.,А. Радева, **Цв. Търпоманова**.Училищната среда като социален фактор, моделиращ агресивното поведение на учениците.– *Социална медицина*, 23, 2015, № 3, 12-15.

В последните години проблемът с училищната агресия стана особено актуален. Случаите на насилие ескалират все повече и това явление оставя дълготрайни последици върху психичното здраве и поведението на подрастващите. От друга страна натовареността в училищата става все по-голяма.

Целта на настоящата разработка е на базата на сравнително изследване на резултатите от тригодишно проучване на ученици от VII- XII кл. от 13 училища на територията на град Варна да се изведе връзката между напрежение и уморемост при подготовката за училище и агресивното поведение на учениците. Задачите са да се предложат мерки за оптимизиране на процеса на обучение, за да се намали нивото на напрежение, а оттам- да се редуцират проявите на агресивно поведение.

В изследването са включени общо 1743 ученика. Използвана е пряка индивидуална анкета. Резултатите са обработени чрез математико-статистически методи и графичен анализ. 91.17% от изпитващите напрежение ученици от XI и XII клас имат и високо ниво на агресивно поведение Данните сочат, че изпитваното напрежение и умора при подготовката за училище могат да бъдат причина за вербалната агресия, за индиректната агресия, опозиционното поведение, агресивното поведение.

Формирането на комуникативни умения за решаване на конфликти, изграждане на правилна мотивация за учене, разтоварване на учебните програми, работа с ученици и родители- това са част от мерките, които биха превантирали проявите на насилие и биха допринесли за създаването на по-сигурна училищна среда.

22. **Търпоманова, Цв.**, Зависимостта – едно пренебрегнато социалнозначимо заболяване. –*Неврология и психиатрия*, 47, 2016, № 1, 37-47.

Употребата на наркотици е значим здравен и социален проблем за нашата страна. Около 560 000- 570 000 български граждани поне веднъж в живота си са употребили наркотично вещество. Зависимостта към вещества е хронично рецидивиращо

заболяване, отнасящо се към психичните разстройства. Те са на едно от последните места в класификацията на социалнозначимите заболявания за България. Целта на разработката е да покаже, че независимо от непълните данни за регистрация и липсата на цялостна оценка на здравните, икономическите и материалните щети за индивида, семейството и обществото, зависимостта към наркотични вещества е социалнозначимо заболяване за България и изисква спешни мерки за ефективна превенция, лечение, рехабилитация и ресоциализация. Критериите за социалнозначими заболявания са приложени към зависимостта, като са използвани последни данни от проучвания. Дори само те са достатъчни тя да бъде разглеждана като сериозен здравно- социален проблем, изискващ интегративен и балансиран подход за развитие на системата от услуги и грижи за употребяващите наркотици.

23. Филкова, С., Цв. Търпоманова. Роля на общопрактикуващите лекари в профилактиката на гръбначните изкривявания при децата.– *Обща медицина*, 18, 2016, № 3, 13-16.

Ранната и точна диагностика, адекватните двигателен режим, профилактика и лечение могат да предотвратят неблагоприятните последици от постурални нарушения и гръбначни изкривявания и да осигурят нормалното функциониране на вътрешните органи и системи. Ако се пренебрегнат с времето тези деформитети може да се задълбочат и да станат предпоставка за усложнения в по-късна възраст.

Целта на настоящият анализ е да се проучи ролята на личните лекари при профилактичните прегледи за неправилна поза и гръбначни деформации при децата през призмата и нагласата на родителите.

Голяма част от родителите - 88% не са информирани за същността и последиците от гръбначните деформации. Според 56 % от анкетираните, личните лекари не са извършвали профилактичен преглед за гръбначни изкривявания на децата им. Дори и при проведен преглед, повече от половината от родителите нямат информация за резултатите от него. Информацията не се отбелязва и в здравните картони на децата.

От анализа на резултатите възниква необходимост от конкретни мерки, за да се внесе яснота в делегирането на задължения на медицинските специалисти в посока регистрация, предотвратяване, лечение, информиране за същността и последиците от това така често срещано състояние в училищната възраст.

24. Търпоманова, Цв., Цв.Райчева.Връзка между психосоциалните интервенции и ефективността на програмите за лечение с агонисти и агонисти-антагонисти.– *Социална медицина*, 24, 2016, № 2, 25-28.

В повечето програми психосоциалните интервенции се приемат за централен и значим компонент на програмите за лечение с метадон хидрохлорид. В България тези интервенции са регулирани в Наредба от 29 юни 2012 г. за изменение на Наредба № 24 от 2004 г. за утвърждаване на медицински стандарт „Психиатрия“. Те включват индивидуално, групово, фамилно консултиране и много други психосоциални интервенции.

Целта на разработката е да се докаже връзката на психосоциалните интервенции с ефективността на лечението. Проведено е сравнителното проучване на 720 души, преминали на лечение през програмата за лечение с метадон хидрохлорид към Център за психично здраве- Варна за периода 2004 г.- 2015 г. Изследването е извършено по няколко показателя за ефективност- процент положителни тестове за опиати, процентсемеини двойки или живеещи с постоянен партньор, работещи, учащи и студенти, здравно осигурени и криминално проявени лица.

През периода на прилагане на психосоциални интервенции се отчита чувствително намаляване на положителните тестове за опиати, увеличаване броя на работещите и здравно осигурените пациенти и частично намаляване на процента на криминалните прояви.

25. **Търпоманова, Цв., С. Филкова.** Ниво на информираност на студенти от Медицински колеж- Варна за здравословния начин на живот.– *Сестринско дело*, 48, 2016, № 3, 3-6.

Здравословният начин на живот е съвкупност от осъзнати действия на човека, насочени към запазване на собственото му здраве и здравето на обкръжаващите го хора. Здравното възпитание изгражда субективната здравна култура - здравни знания, убеждения и поведение, свързани с повишаването, поддържането и възстановяването на индивидуалното и общественото здраве.

Целта на настоящето проучване е да се установи и анализира нивото на информираност за здравословния начин на живот на студентите от МК - Варна. В изследването са включени 76 студенти от първи и втори курс от специалностите „Инспектор обществено здраве” и „Рехабилитатор”. От резултатите става ясно, че над 92 % студентите са информирани за здравословния начин на живот, като не съществува значима разлика в нивото на информираност на двете специалности. То се постига предимно с преподаването на специализирани дисциплини.

26. **Димитрова, Т., Цв. Търпоманова.** Степен на тревожност и здравни индикатори на море. – *Варненски медицински форум*, 5, 2016, № 2, 241-245.

The potential cardiotoxic effect of psychopathology and not being able to deal with emotions is discussed widely, but the pros of healthy psychological function and opportunities for health promotion are relatively low explored. Assuming that emotional vitality is a stable personality characteristic we aim to study the influence of positive indicators for personal anxiety of the scale of Spilbarger on the cardiovascular risk in seaman separately mediated by: health status; systolic and diastolic blood pressure and hypertension, cardiac axis of ECG, pulse rate; behavior outcomes of lifestyle (smoking, physical activity, alcohol use, sleep disorders).

We have made a survey between 164 men ($43,08 \pm 0,8$ years old), with a total length of overall service $17,69 \pm 0,9$ years, of which an average of $16,59 \pm 1,2$ years of sea service. A survey was made to measure the cardiovascular risk according to gender, age, family history, type of the work task and lifestyle. We recorded ECG and blood pressure of the seaman after a 10-minute rest. Blood tests have been made for biochemical parameters in

serum - total cholesterol, HDL-cholesterol, triglycerides, blood glucose, liver enzymes and uric acid.

The study demonstrates the outcome of sustainable mental function in promoting cardiac health. It is far more effective prophylactic measure than traditionally studied lack of negative psychological factors (the distress and psychosocial failures at work and / or at home). The positive personality characteristics allow the individuals to respond adequately to the challenges of the environment, but also provides capacity to cope with countless stress experiences and situations in everyday life.

27. Райчева, Цв., **Цв. Търпоманова**. Програми за поддържащо лечение с метадон хидрохлорид за пациенти с високорисково поведение: специфики, проблеми и перспективи. – *Социална медицина*, 24, 2016, № 3/4, 45-48.

Целта на разработката е да провокира дискусия за необходимостта от промяна в философията и нормативната уредба във връзка с организацията на програмите за лечение с метадон хидрохлорид за пациенти с високорисково поведение в посока на функционирането им като програми за намаляване на вредите. Изследвани са някои възможности за намаляване бариерите за включване на тази специфична група пациенти в поддържащи програми, както и очакваните резултати в посока увеличаване на задържането в лечение и подобряване на ефективността на лечебния процес.

Проведено е сравнителното проучване на 362 лица, преминали на лечение през програми за лечение с метадон хидрохлорид през 2015 година, които приемат основно пациенти с високорисково поведение. Изследването проследява само показателя „задържане в лечение“, като се има предвид разликата в местоположението на програмите по отношение на основната целева група.

Проучването показва, че най- висок процент задържали се на лечение пациенти има в програмата, в която е избегнато смесването на потоците пациенти и се намира в общността на пациенти с високорисково поведение. На базата на получените резултати е предложен модел за организацията на програми за пациенти с високорисково поведение с цел развитие на подходящо, цялостно, базирано на доказателства и ефективно лечение, грижа и подкрепа за употребяващите интравенозно наркотици, живеещи с вируса на ХИВ/СПИН.

28. Лападатова, Н., **Цв. Търпоманова**. Профилактика и превенция на денталното здраве на деца със захарен диабет тип 1. – *Варненски медицински форум*, 5, 2016, приложение 4, 240-243.

Захарният диабет е социално значимо заболяване, чийто подвид - инсулинозависимият диабет (захарен диабет тип 1) - засяга все повече деца. В нашата страна не се отделя достатъчно внимание на влиянието на диабета върху детското дентално здраве и последвалите дентални усложнения.

Целите на настоящето проучване са да се до каже необходимостта от въвеждането на превантивни мерки за опазване на денталното здраве на деца със захарен диабет тип 1, както и да се повиши информирането на пациентите и техните семейства за усложненията, които тип 1 диабет може да предизвика.

Резултатите от анкетирането на 99 родители на деца от 2 до 16 г. възраст показват, че половината от анкетираните са завели децата си на стоматолог след диагностициране на диабета. В резултат на това при една трета от децата са констатирани дентални проблеми. Една четвърт от родителите не оценяват значението на зъбната профилактика. Независимо от твърдението, че са информирани, 76% от анкетираните родители признават, че имат нужда от специализирана информация. Тя трябва да бъде поднасяна предимно от стоматолозите и да включва конкретни мерки за опазване на денталното здраве и предотвратяването на усложнения при деца с диабет тип 1.

29. **Димитрова, Т., Цв. Търпоманова.** Ситуативна тревожност сред корабни екипажи. – *Варненски медицински форум*, 5, 2016, приложение 5, 29-34.

The specific conditions of the environment on board are causing a serious hesitation to the mental health of the seaman. The aim of the survey is to explore the connection between the temporary anxiety of the seaman and the conditions of the working environment. Some of the physiological and pathological characteristics of the health status and components from the lifestyle of seaman. Respondents were 129 seaman -127 males and 2 females in the age between 44,64+/-10,45 y.o. We found statistically significant correlations between the situational anxiety and different aspects of the psychological functioning of the seaman - the neuro-psychological tension, conflicts and not having enough time. In order to lessen the situational anxiety among seaman there is the need of optimizing the organization of the work in order for them to have more hours of sleep, reducing the amount of overtime work and the extended work shifts, improving the communicational leadership abilities of seaman.

30. **Тошкова, Я., Цв. Търпоманова, С. Филкова.** Изисквания към хранителните добавки и контрол след пускането им на пазара. – *Здравна икономика и мениджмънт*, 16, 2016, № 1(59), 19-28.

За представянето на хранителните добавки на пазара има строги изисквания, които са сходни за различните страни, но в някои съществуват различия. Въпреки прилагания контрол, има множество данни, които посочват злоупотреби относно състава и дозата на влаганите вещества

Целите на настоящата разработка са да се направи сравнителен анализ на нормативната уредба в някои страни по отношение на продажбата и контрола на хранителни добавки и да се предложат мерки за оптимизиране на тези дейности в България.

По отношение на изискванията към хранителните добавки, най-добре е регулиран въпросът в Русия, където продуктите се оценяват и регистрират. Все още се наблюдават пропуски в контрола на добавките след пускането им на пазара. В САЩ всяка фирма е длъжна да сигнализира компетентния орган за несъответствия по продуктите. В България се разчита на система за самоконтрол.

Действащата нормативна уредба в България не улеснява упражняването на контрол върху хранителните добавки. В тази връзка са направени съответните препоръки.

31. **Tarpomanova, Ts.** Bulgarian experience in treatment of addict with chronic viral hepatitis on Methadone therapy. – World Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences, 5, 2016, № 5, 53-63.

ISSN 2278-4357

doi: 10.20959/wjpps20165-6631

Chronic viral hepatitis, in particular Hepatitis C, are widely spread and of proven medical and social relevance. Persons who use injected drugs (mainly heroin) represent a serious risk group with respect of incidence and prevalence of hepatitis C. In Bulgaria, this population, because of its characteristics (young age, lack of severe co-morbidities), allows for the timely application of effective treatment.

The studies quoted track the dynamics of different psychological/psychiatric factors, the therapeutic response and the side effects of the interferon treatment of addicts enrolled in methadone programs. The results show that besides depressiveness, there are no data of occurrence of any other psychiatric problems or disorders during the treatment. The therapeutic response and the side effects of interferon treatment of these patients are commensurate with others who are not drug dependent. The side effects of the treatment are similar to both opioid abstinence symptoms and symptoms of a too high dose of methadone.

The selection of patients in methadone programs, training, the supervision and the better monitoring of their condition are essential for the successful treatment of hepatitis C.

32. **Търпоманова, Цв., С.Филкова, Я. Тошкова.** Информационност и употреба на хранителни добавки сред студенти от Медицински колеж – Варна. – *Здравна икономика и мениджмънт*, 16, 2016, № 4 (62), 15-19

Всяка година нарастват потреблението и продажбите на хранителни добавки. Те са естествени продукти, които обаче са обект на много малко изисквания и почти не подлежат на контрол след пускането им на пазара. Затова потребителите трябва да се информират детайлно за състава и произхода им.

Целта на настоящото изследване е да се проучи информираността и употребата на хранителни добавки сред студенти от Медицински колеж- Варна.

Проведено е пряко анкетно проучване на 126 студенти през периода септември-декември 2016 г. Около две трети от анкетираните не използват хранителни добавки. Останалите прибягват основно до протеини и аминокиселини при спортуване или към витамини и минерали за укрепване на организма. Над 60 % не са информирани детайлно за състава и свойствата на добавките.

33. **Търпоманова, Цв., С.Филкова, Я. Тошкова, М. Алберт.** Проучване на употребата на хранителни добавки сред студенти от Медицински колеж- Варна и спортуващи във фитнес център. – *Здраве и наука*, 7, 2017, № 1 (025), 52-56

Спортуващите млади хора често използват добавки, предназначени за употреба при интензивно мускулно натоварване, някои от които не са ефикасни или безопасни. Съществува възможност за снабдяване с тези продукти чрез интернет, което означава, че липсва достоверна информация за произхода и състава на съответните добавки.

Целта на настоящото изследване е да се проучи, сравни и анализира информираността и използването на хранителни добавки сред студенти от Медицински колеж- Варна и спортуващи във фитнес център.

Проведено е пряко анкетно проучване през периода септември-декември 2016г. Обхванати са 126 активно спортуващи студенти от Медицински колеж Варна и 126 спортуващи във фитнес центрове. За реализиране на целта на изследването са използвани документален, социологически, статистически методи и графичен анализ на резултатите.

При сравнение на използващите хранителни добавки в двете изследвани групи се установява, че повече от половината от проучваните фитнес спортуващи – 50,8% употребяват добавки, докато дялът на студентите е 23%. Спортуващите се информират в по-голяма степен за съдържанието на използваните добавки, отколкото студентите от МК. Остава открит въпроса за достоверността на информацията и безопасността на предлаганите в мрежата добавки.

34. Тошкова Я., Цв. Търпоманова, М. Пенкова, Д. Кроснарова, Нагласи на обществото относно въвеждането на данък за обществено здраве- Сборник доклади Петнадесета национална научна сесия за студенти и преподаватели 5-6 октомври 2017, МУ-Плевен, МК- Плевен, 127-137

Консумирането на храни с високо съдържание на захар, сол и хидрогенирани мазнини може да бъде предпоставка за възникване на редица хронични болести-затлъстяване, сърдечно-съдови заболявания, тумори и др. Подготовката на проектозакон за данък „Обществено здраве“ цели да превантира тези състояния и да утвърди здравословен стил на живот сред българското население.

Целта на настоящата разработка е да се проучат нагласите на обществото относно въвеждането на данък „вредни храни“.

Анкетирани са 320 потребители, разделени в три възрастови групи. Над половината от тях (56,5%) одобряват въвеждането на данъка, но едва 6,3% биха спрели консумацията на продукти със захар, сол или хидрогенирана мазнина. Всеки трети (33,7%) заявява, че по принцип избягва употребата на този вид продукти. За 70% промяната в избора на храна ще се дължи на наличие на маркировка върху етикетите на продуктите за повишено съдържание на т.нар. „вредни съставки“.

Отчитането на нагласите относно въвеждане на данък „Обществено здраве“ дава възможност да се предвиди ефикасността на прилагането на този закон в нашата страна. Според проучването облагането на т.нар. нездравословни продукти няма да доведе до съществена промяна в хранителното поведение на населението. По-целесъобразно би било да се регламентират норми за количествено съдържание на определени съставки (захар, сол, трансмастни киселини) в храните и да се въведе задължителна маркировка на етикетите при завишено съдържание на изброените съставки.

35. Търпоманова, Цв., Т. Димитрова, В. Александрова. Възможности за повишаване на информираността по здраве и безопасност при работа сред студенти от МК – Варна- Сборник с резюмета и доклади от Първа национална конференция

“ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ – ГЛОБАЛЕН ПРИОРИТЕТ В НАУКАТА И ПРАКТИКАТА” 9-10 юни 2017 г.

Introduction: Healthy and safe university environment is a guarantee for a sustainable professional development. A two-way approach is needed for that – on one hand the introduction of the necessary measures to the workplace and on the other – the integration of the health and working safety education into the educational programs and looking for opportunities for its quality improvement.

Materials and Methods: The information level and the basic information sources were studied focusing on the potential health risks when practicing the future profession by means of an inquiry among 125 students from different specialties from the Medical College – Varna.

Results and Discussion: The results show high levels of information among students (over 95%). The knowledge students obtain mainly during their training in the specialty subjects and during the Hygiene course in the Medical College (79.3%). The majority of respondents (an average of 60%) point to the necessity of an additional qualification, which they prefer to receive by means of seminars and student forums for exchange experience and examples of good practices.

Conclusion: There is a need for a strict maintenance of the balance between the theoretical and the practical training. The success of the prevention approach is possible through the involvement of young people in the education process by means of student initiatives and experience exchange. Students from the Public Health Inspector program are seen as an unused capacity for the implementation of intervention training programs among students from the Medical College focused on health promotion at the workplace in the health care sector.

36. Александрова, В., Цв. Търпоманова, П. Димова, Х. Димова. Информираност на студенти от специалност „Медицински лаборант“ – Медицински колеж - Варна за професионалните рискове и безопасните условия на труд.– Сборник с резюмета и доклади от Първа национална конференция “ОБЩЕСТВЕНОТО ЗДРАВЕ – ГЛОБАЛЕН ПРИОРИТЕТ В НАУКАТА И ПРАКТИКАТА” 9-10 юни 2017 г.

The profession of the medical laboratory technician is characterized by a high risk spectrum at the workplace. Young professionals who still have not yet gained experience are especially susceptible. The aim of the present study is to establish and analyze the level of awareness of students from the Medical Laboratory Technician program at the Medical College-Varna regarding occupational risks and safety conditions, associated with the profession.

More than 80% of second- and third-year students are interviewed. Almost all of them claim to be aware of the risks at the workplace. This information has been received by the students during their education, within the studied specialized disciplines. However, it appears that a significant proportion (between 30-50%) did not describe either the consequences of the indicated health hazards or the main prevention methods. Half of the respondents acknowledge that they need additional information on occupational health and safety. Almost

everyone feels that it is appropriate for the information to be provided through seminars by specialists in the topic.

Awareness in the learning process is an important element, forming high personal responsibility and health culture and helps to protect the health and employability of future medical technicians.

IV. ПЪЛНОТЕКСТОВИ ПУБЛИКАЦИИ В ЧУЖДИ НАУЧНИ СПИСАНИЯ И СБОРНИЦИ

1. **Тарпманова, Тс.** Consultation about indebtedness – part of rehabilitation programs for drug addicts. – *Quaesti*, 2, 2014, № 1, 337-339.
ISSN 1339-5572

The article substantiates the need for specialized consulting to persons with debts within the rehabilitation programs for drug addicts and proposes specific individual and group interventions.

2. **Filkova, S., Ts. Turpomanova, S. Trifonova-Laskova.** Legal basis and motivation for selection of speciality - study among first-year students in the Medical college - city of Varna. – 2nd International Conference on Education and Social Sciences. Abstracts & Proceedings. Istanbul, Ocerint, 2015. p. 1058-1062.
ISBN 978-605-64453-2-3
<http://www.ocerint.org/index.php/digital-library>

One of the major factors in the selection of speciality is the opportunity for professional development in the country and abroad. The legal basis of the relevant profession should specify whether it is regulated or not, the educational and qualification degree required for its pursuit, etc. The options to start work immediately upon completion of the education, as well as the options for comparative autonomy in the pursuit of any profession and for professional development in the private sector are beneficial for the motivation for selection of speciality. The specialists of the Medical College - city of Varna are offered various options in these directions.

The purpose of the study is to compare the motivation for selection of speciality in the first-year students trained in three professional areas which are regulated in a different way and legally separated - Rehabilitation Therapist, Public Health Inspector and Medical Beautician. The study involved direct individual survey.

88.9 % of the medical beauticians and 86.1 % of the rehabilitation therapists chose their speciality on their own. This applied only to 18.8 % of the public health inspectors. 87.5 % of them chose this speciality since they were not approved for the desired one. Over 90 % of the students of the first two specialities had a clear idea of the nature of their future profession and were familiar with the legal basis. 81% of the future public health inspectors were not supplied with information in advance. Therefore these results may be correlated with the dynamics of the motivation to study the specialities in the course of the entire education.

There are significant differences in the reasons for selection of the three specialities. These differences do not have any direct connection with the relevant legal basis. This means

that the selection of speciality is motivated by the real practical opportunities for professional development rather than the legally regulated ones.

3. **Tarpomanova, Ts.**, Group therapy as a compulsory element of Methadone Treatment. – *ScieConf*, 3, 2015, № 1, 285-288.

ISSN 1339-9071

The treatment with opium agonists (methadone) to persons addicted to opioids is the most common treatment of opioid dependence. But no medicinal intervention is effective enough by itself because of the complexity of the problem. Group psychotherapy is one of the most commonly used therapeutic approaches for those dependent on drugs. The experience of the Mental Health Center, Varna shows that the best results are achieved through the introduction of group therapy as a compulsory element of the initial stage of treatment of patients enrolled in a methadone program. To support this statement, a six-month clinical follow-up was conducted of two groups of patients: Group 1 - patients included in group therapy by the third week following the enrollment into the program for a period of three months and Group 2 - patients who have not been enrolled into group therapy. Clinical follow-up of the two groups is carried out by the third and sixth month, according to three criteria. There are significant differences in terms of keeping getting treated, the use of narcotic substances and starting to work. All indicators show distinct positive dynamics in patients with mandatory group therapy in the first months of treatment.

4. **Filkova, S., Ts. Turpomanova, P. Mincheva- Bolgurova.** Modified physical activity program for children with asthma in primary age. – *Research in Kinesiology*, 43, 2015, № 2, 153-156.

ISSN 1339-9071

The purpose of the study is to research the physical activity of boys with bronchial asthma age – 4 -5 years old, compare it with the physical activity of their healthy peers and to recommend a preliminary weekly physical activity program based on the standards for physical activity appropriate for this age.

The statistic research includes is conducted with parents of boys with asthma and healthy boys, 4-5 years old. Parents were surveyed for their children's physical activity during the past seven days. The survey questionnaire was based on "Short Last 7 days Telephone IPAQ" modified and adapted to the sports that boys usually prefer to do in Bulgaria.

Results are showing insignificant differentiation in the weekly physical activity of healthy children and children suffering from asthma. All results are under the recommended standards for weekly healthy physical activity for this age group. We recommend a plan for physical activity based on the standards for required physical activity for boys at this age and the sports they prefer to do. We also have recommendations for parents and institutions for increasing the children's physical activity level.

5. **Turpomanova, Ts., S. Filkova, P. Mincheva -Bolgurova.** Innovative sports activities to overcome the aggressive behaviour in the school-aged children. – *Research in Kinesiology*, 43, 2015, № 2, 189-192.

In the recent years the problem of the aggression in the school-aged children has become more pressing and relevant. The effective intervention of this behaviour requires a thorough knowledge of the frequency and manifestation of the school aggression and of the reasons thereof.

The statistical study included 1,743 pupils from VII to XII grade from 16 schools in the city of Varna, whose behaviour was followed within a period of four years through a survey conducted by using comprehensive methodology. 62.46% of the boys and 33.33% of the girls from XI and XII grade, 70.15% of the boys and 29.85% of the girls from X grade and 56.06% of the boys and 43.81% of the girls from VII and VIII grade demonstrated physical aggression. Over 80% of all pupils think that their preparation for school is associated with stress and fatigue. This factor should be taken into account in the preparation of prevention programme. Along with the conventional interventions innovative sports activities need to be included. Yoga Fly is an effective antistress approach which balances the processes of excitability and retention in the nervous system, thereby reducing the risk of manifestation of aggressive behaviour.

6. **Tarpomanova, Ts.** Relationship between the effectiveness of methadone treatment and previous attempts for the treatment of persons addicted to opioids. – *Journal of Education, Psychology and Social Sciences*, 4, 2016, № 1, 17-20.

ISSN 1339-1488

Methadone treatment of addicted to opioids is the most widespread one having its effectiveness proven. There is a large number of high threshold treatment programs. In 2012, existing regulation was revised, the newly introduced being less restrictive in terms of the criteria for admission – the mandatory previous attempts to treat addicts were removed.

The aim of this study is to demonstrate the link between previous attempts for treatment and the effectiveness of the methadone treatment through monitoring and comparison of two groups of patients only differing by the criteria for admission – treatment applied before inclusion in the methadone program. Each group includes twenty people. The survey was conducted over a period of 6 months, through clinical follow-up by using three main criteria for efficiency.

In Group 1, patients with proven previous attempts for treatment- 20% used heroin regularly, and 45% have never used drugs during the period of the study. Thirty-five percent of them work and are health insured, 80% remain for treatment after the sixth month. In Group 2 – patients accepted without previous attempts for treatment-75% of them regularly use heroin or other narcotic substances, 10% don't use, 5% work and are health insured and 80% drop out of the treatment as early as within the first three months.

Therefore, previous attempts to treat people addicted to opioids are largely a predictor for the effectiveness of methadone treatment and they should be included again in legislation as part of the admission criteria.

7. **Tarpomanova, Ts.,S.** Filkova. Health and social problems of school-age children and quality of the awareness of students of healthy lifestyle. –*Science Time* (Казань), 2016, №1 (25), 506-512.
ISSN 2310-7006

Some of the main medico-social problems of school age are associated with poor diet and decreased physical activity, some food-related disorders and adoption of negative behavior models - smoking, abuse of psychoactive substances, etc.

School age is important to promote a healthy lifestyle and avoidance of risky behaviors. The school must provide a safe and healthy environment, appropriate educational programs, facilities supporting physical activity, provision of adequate food and creating habits for healthy eating.

The purpose of this study was, based on the visual medico-social problems to identify and analyze the quality of awareness of a healthy lifestyle of the students of the high school course. The study included students from 8th to 11th class of four schools in the city of Varna. Direct individual poll was used. The results were processed through mathematical statistics methods and graphic analysis.

The survey shows that in general, the students were informed about the main factors contributing to a healthy regime and lifestyle. An average of 20-30% of them have inaccurate or incomplete information regarding the topics related to nutrition, physical activity, use of narcotic substances. About 80% share that no meetings have been ever conducted at school with the parents on these topics.

To be a quality and reliable, the information must be presented by medical professionals and other persons competent in the relevant fields.

8. **Търпоманова, Ц.,С.**Филкова. Оптимизация способов информирования о здоровом образе жизни учащихся средней школы.- *Вестник Науки и Творчества* (Казань), 2016, № 3, 213-221.
ISSN 2413-6395

Для выражения поведения в отношении здоровья учащихся средней школы решающее значение имеет мотивация. Способ, посредством которого преподносится информация в школе, является частью мотивации.

Цель настоящего исследования установить средства информирования здорового образа жизни и предложить варианты их оптимизации в зависимости от потребностей и желаний учащихся средней школы. Исследование проведено среди 160 учеников VIII - XI классов в четырех средних школах на территории г. Варна, Болгария. Обследование проводилось в периоде с месяца февраля по месяц март 2015 года. Применяется прямой индивидуальный опрос. Результаты получены после обработки математико-статистическим методом и графическим анализом.

Очень часто информация преподносится под формой лекции, интервью и презентации (64,7%). Учащиеся предпочитают некоторые более интерактивные способы, как знакомство с реальными случаями жизни (30%), встречи со специалистами соответствующей области (25,3%) и ролевые игры (24,7%). Самый

большой интерес для учащихся представляет тема физической активности (27,2%), потом следует тема здорового питания (23,5%) и тема сексуальной культуры (18,4%).

Представлены способы оптимизации для проведения обучения среди учащихся, рекомендательно привлечь родителей подростков, чтобы иметь возможность достигнуть устойчивость здорового поведения.

9. Filkova, S., **Ts.Tarpomanova**. Attitudes of the parents towards preventing the curvature of the spine in the children. – *Activities in Physical Education and Sport* (Skopje), 6, 2016, № 1, 17-21.

ISSN 1857-7687

The purpose of the study is to examine the attitudes of the parents towards the preventive examination for poor posture and curvature of the spine of their children. 38 parents of children aged 7 - 11 were surveyed. The survey was conducted in P. R. Slaveykov Primary School, city of Varna. The survey conducted with parents of children aged 7- 11 shows that almost all parents and their children visit at least once a year the general practitioners for preventive examinations but, however, during these examinations the posture and vertebral column are not subject to assessment. Larger part of the parents (82%) is not informed of the nature and consequences of the spinal deformities. If, however, it is necessary to make a preventive examination for curvature of the spine 89% of the parents prefer to use the services of a specialist - orthopaedist or physiotherapist - rather than those provided by the general practitioner or school doctor. That is why measures should be taken to clarify the delegation of duties to the medical professionals on the registration, prevention, treatment and information about the nature and consequences of this recurring condition in the school age children.

10. **Tarpomanova, Ts., S. Filkova**. Raising the parents' awareness of the importance of the physical activity for the children health. – *Activities in Physical Education and Sport* (Skopje), 6, 2016, № 1, 25-28.

ISSN 1857-7687

The health education starts immediately after the birth of the child and continues through his whole conscious life. Parents should be first involved in this process followed by the educational institutions. One of the major factors to achieve full and healthy lifestyle is the physical activity. The purpose of this study is to examine the level of motor activity in the preschool and early school age children and the level of awareness of their parents of the age standards. Survey of 50 parents of preschool age children (5 - 6 years old) and 50 parents of early school age children (7-10 years old) was conducted. The study showed that the motor activity in the two age groups is low during the time spent outside the kindergarten and school. One of the main reasons therefor is the lack of awareness or insufficient awareness of the parents of the benefits from the physical activity and age standards. There is a need to develop and implement health education programmes aimed at raising the awareness of the parents. These programmes should have two basic modules: training module which involves specialists in physical therapy and motivational module where psychologists and physiotherapists should participate.

11. **Tarpomanova, Ts.** The family as a risk factor for aggression and violence at school.- *Merit Research Journal of Education and Review*, 5, 2017, № 1, 001- 005.

<http://meritresearchjournals.org/er/January.htm>

ISSN 2350-2282

The purpose of this work is to analyze the relationship between the family environment and the aggressive behavior of students of 7th and 8th classes (13-14 years) and to propose approaches to work with the families.

The study included 822 students from the 7th and 8th classes of 11 schools in the city of Varna. A survey was carried out after a complex methodology. The results were processed through mathematical and statistical methods and a graphic analysis.

There is a substantial difference in the aggressive behavior of students, which is influenced by the relations in the family. The physical aggression is strongly influenced by the type of family relations, as moderate in a case of a united family turns into increased one when the relations are insupportable. Verbal aggression is also influenced by the relations in the family. This also applies to the aggressive irritability, jealousy and hatred, in total for the aggression and lie. Other acts of aggression, such as indirect aggression, oppositional behavior, aggressive mistrust and guilt after the aggression are due to factors other than the relations within the family.

12. Filkova, S., **Ts.Tarpomanova, K.** Laleva. The impact of specialty on the knowledge of physical activity and sports of Varna Medica lcollege students- *International Journal of Recent Advances in Multidisciplinary Research*, 4, 2017, № 2, 2352-2354.

ISSN 2350-0743

<http://www.ijramr.com/sites/default/files/issues-pdf/1231.pdf>

Physical activity is a substantial factor for mental and physical development of each person. The optimal physical activity plays an important role in the prevention of socially significant diseases. The aim of this article is to study the impact of specialty on the knowledge of physical activity and sports among students from two specialties from the Medical College of Varna. The study includes 76 students from Varna Medical College from the following specialties “Inspector of Public Health” (IPH) and “Rehabilitator”. Study results indicate that most students are not familiar with the optimal norms for physical activity 56.6% (n=43). More than a half of students – 52.6% (n=40) claimed that physical activity is an essential element for healthy lifestyle. There is no statistically significant difference in terms of awareness and sport activities of students from both study groups. Indeed, there is a need to raise awareness about physical activity with a focus on optimal age norms.

13. Toshkova, Y., **Ts. Tarpomanova, S.** Filkova, K. Yermiev. Safety of Dietary Supplements- a Review Article. – *Asian Journal of Science and Technology*, 8, 2017, № 3, 4530-4535.

This study aims to conduct a comparative analysis of the legislation in some countries regarding the composition and safety of dietary supplements, to alert the community for any potential risks of such products, as well as to offer some measures for their safe use.

Harmonized requirements exist only for vitamins and minerals in dietary supplements. Any other substances that constitute the supplements lack regulation. Depending on the type of the substance and the dosage, a product may be defined as a pharmaceutical in one country while being labeled as a dietary supplement in another. On such grounds some traders, aiming to bypass the complicated registration norms, purposely label some products as dietary supplements instead of pharmaceuticals.

To guarantee the safety of available dietary supplements, it is necessary for production standards to be established in Bulgaria as well as to incorporate a registration of the products into the Bulgarian Drug Agency. Coordination is necessary between the authorities, users and medical professionals to report any observed side effects resulting from the use of dietary supplements.

14. **Tarpomanova, T., S. Filkova, Y. Toshkova.** Awareness and use of nutritional supplements – survey among students enrolled in medical programs of Medical College–Varna. –KNOWLEDGE International Journal Scientific Papers (Budva), 17,2017, № 3, 1133- 1138.

ISSN 2545-4439 (printed)

ISSN 1857-923X (e-version)

In recent years, young people have increasingly used food additives for various purposes. Our previous study showed that about a third of the surveyed students from Medical College –Varna used food additives- mainly proteins and amino acids in sports or vitamins and minerals to strengthen the body.

The purpose of this study is to explore and compare attitudes and awareness among students enrolled in different medical programs on the use of dietary supplements. An direct survey during the period September to December 2016. Surveyed 126 students from the first course of Varna Medical College majoring in "Rehabilitation", "Pharmacist assistant", "Public Health Inspector" and "Dental Technician". It was found that most used supplements the students of "Dental Technician" - 46.7%. Hardly used supplements students majoring in "Public Health Inspector" and assistant pharmacists.

Sport is a determining factor in food additives usage for students majoring in "Dental Technician" - 26.7% and "Rehabilitation" - 24.15%.

In terms of awareness about the composition of additives are not statistically significant the differences between respondents from different specialties.

V. УЧАСТИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОСОБИЯ ПО ПРОЕКТИ

1. Райчева, Цв., **Цв. Дончева**, Д. Кръстева-Стефанова, Б. Пеева, Е. Грашнов. Насоки за добра клинична практика в субституиращото лечение. София, НЦН, 2008. 40 стр.
ISBN 978-954-9448-05-4

Материалът е изготвен в изпълнение на Двугодишното споразумение за сътрудничество между Министерството на здравеопазването на Република България и Европейското регионално бюро на Световната здравна организация за периода 2006 -2007 г. Насоките за добра практика в субституиращо лечение имат за цел: подобряване на качеството и ефективността на работа в областта на субституиращото лечение в страната. Те са предназначени за ползване от екипите на лечебни програми; лекари, психолози, социални работници и други специалисти, работещи в областта на субституиращото и поддържащо лечение; експерти от Министерството на здравеопазването, работещи в областта на лечението на зависимости; преподаватели и студенти.

Постигнат е консенсус медикаментозното субституиращо и поддържащо лечение да бъде структурирано на отделни фази така, че интервенциите да съвпаднат с нивата на прогрес на пациентите и очаквания изход. Фазовият модел приема, че вида и интензивността на услугите, от които те се нуждаят, варират по време на лечението и следва да се определят индивидуално. В общи линии повечето от пациентите се нуждаят от по – интензивно лечение при постъпване, по – разнообразни услуги по време на стабилизирането, и по – малко на брой, но по- специфични- в периода на възстановяването. Фазите на лечение не трябва да бъдат разглеждани като фиксирани стъпки със специфични времеви рамки и граници, а като динамичен континуум, който позволява на пациентите да прогресират според индивидуалния си капацитет. Резултатите от лечението следва да бъдат оценени не само по това колко фази са били завършени или дали пациентът е трябвало да се върне на по – ранна фаза, а по степента, до която нуждите, целите и очакванията на пациента са били посрещнати.

Моделът на фазите на лечение за метадоново поддържане, описан от Moolchan и Hoffman (1994) включва съвместното планиране (от пациента и екипа) на относително дългосрочен, структуриран и индивидуализиран терапевтичен процес.

2. **Търпоманова, Цв.**, Св. Павлова, С. Здравкова. Насоки за добра практика за превенция и справяне с агресията в училищна възраст. Общинска програма „Учение без напрежение“. Варна, Община Варна, 2011. 30 стр.

Материалът е изготвен по Общинска програма „Учение без напрежение“. Насоките имат за цел да запознаят училищните ръководства, училищните лекари, психолози и други заинтересувани лица с резултатите от проведеното четиригодишно изследване за нивото на агресия във варненските училища и факторите, които моделират агресивните прояви. Представени са изготвените от екипа превантивна и корективна програми и подходи при наличие на проблемно поведение сред учащите.

Изследването на общо 1743 ученици от VII до XII клас от 16 учебни заведения в град Варна потвърди факта, че нивата на агресия – вербална и невербална, са в тревожно високи граници. Резултатите от проведеното анкетиране откритиха и друга

негативна тенденция – високите нива на невротичност и тревожност у учениците. Не по-малко значение има и употребата на психоактивни вещества, която се наблюдава средно при около 40 % от учениците.

Екипът на Център за психично здраве работи в няколко основни направления:

-Групова работа с ученици с проблемно поведение

-Работа с педагогическия състав чрез създаване на тренинг групи в учебните заведения

-Обучение на персонала работещ в детските ясли на територията на гр. Варна, насочено към разпознаване симптомите на агресивно и проблемно поведение в ранна детска възраст и адекватно реагиране при възникване на ситуация

-Провеждане на среща-дискусия с родители на деца от детските ясли по проблема агресивно и проблемно поведение в ранна детска възраст.

3. **Търпоманова, Цв.,** Св. Павлова, С. Здравкова. Методическо ръководство за педагогически съветници и училищни психолози за индивидуална и групова работа. Общинска програма „Учение без напрежение“. Варна, Община Варна, 2013. 128 стр.

Материалът е изготвен по Общинска програма „Учение без напрежение“ и е предназначен за педагогически съветници и психолози, работещи в училища и детски заведения на територията на Община Варна.

В увода са описани основните задължения и функции на педагогическите съветници и училищните психолози и са изготвени примерни планове за дейността им.

В първата глава се разглеждат теоретичните аспекти на възрастовото развитие на детето и юношата. Характеризирани са психологическите особености на периодите на детската възраст и са предложени подходящи тестови методики за всеки от тях.

Втората глава е посветена на конкретната работа с деца и юноши. Темите „Семейство“ и „Идентичност“ са сред първите области, които изследва психотерапията и в частност индивидуалното консултиране.

Третата глава представя някои аспекти на работата с родители и по-конкретно-стъпките и динамиката на груповия процес. Един от предпочитаните методи с доказана ефективност е психодрамата.

Не на последно място са разгледани възможностите за работа с педагогическия състав. Направени са предложения за планиране и провеждане на обучения за подобряване на комуникацията между семейството и училището, както и за по-доброто им функциониране

В следващата глава детайлно са описани някои методики и тестови инструментариум за изследване на деца и юноши в училищна възраст.

В края на ръководството са изведени и систематизирани основните насоки за работа с деца с агресивно и проблемно поведение. Задълбочено са разгледани интервенциите при проява на подобно поведение на децата.

4. **Търпоманова, Цв.,** Св. Павлова, С. Здравкова. Пътеводител на съвременния родител. Общинска програма „Учение без напрежение“. Варна, Община Варна, 2013. 71 стр.

Материалът е изготвен по Общинска програма „Учение без напрежение” и е предназначен за родители на деца от ранна детска възраст. Разглеждат се специфичните особености на детското развитие, възрастовите кризи и поведението на родителите за успешното и здравословно преминаване през съответните периоди. В процеса на възпитание всеки се сблъсква с трудности и предизвикателства. За да може детето да расте здраво и пълноценно, е необходимо родителите да притежават някои специфични умения. Добиването и прилагането на тези умения е главната тема и цел на този сборник. В него са разгледани различни теми като: Безусловното приемане и дисциплината- противоречат ли си двете неща?; Уроци по общуване с детето: Скритите значения на детските въпроси; Какво ни пречи да слушаме ефективно детето? Обичайните автоматични реакции; „Лошите” емоции; Чувствата на родителите; Какво чуват децата, когато кажем „не”; Поощренията и наградите; Активното слушане; Аз-посланията; Появата на второто дете; Правилата- основни положения; Да наказваме или да не наказваме. Естествени последици. Алтернативи на наказанието; Разрешаване на проблеми, конфликти; Причини за устойчиво непослушание или „трудните” деца; Детският темперамент и др.

VI. ПУБЛИКУВАНИ РЕЗЮМЕТА НА ДОКЛАДИ ОТ БЪЛГАРСКИ НАУЧНИ ФОРУМИ

1. **Tarpanova, Ts.** Opportunities for students majoring in Public Health Inspectorat the Medical College, Medical University- Varna to work as specialists in health education in schools. – *Journal of Biomedical and Clinical Research*, 8, 2015, № 1, Supplement 1, 37.

Health knowledge and skills are built from the earliest age and are confirmed by health education in school. There are proposals to introduce health education specialists with comprehensive training. Public health inspectors have the necessary health and hygiene training. Since 2011, the curriculum of the students of the Medical College of Varna includes an elective course in Promotion of Health in School that develops specific skills for working with students.

The purpose of this paper is to present a study on first-year students majoring in Public Health Inspector at the Medical College of Varna for the level and the quality of awareness on healthy lifestyles of pupils from the primary school level and to assess the opportunities of the graduates to work as specialists in health education in schools.

The study included a total of 160 pupils of 8th to 11th class. A direct individual poll was used. A secondary analysis was made of data from a study on the readiness, attitude and professional training of the students.

The study indicated that about 20-30% of the students have inaccurate or incomplete information with respect to topics related to nutrition, physical activity, drug use). Eighty percent report that no meetings have been ever held in school with parents on these topics.

On the average, 75% of the students of the Public Health Inspector major have a positive attitude towards the need for health education in schools. About 90% believe that it is possible for them to work in the field of health education. This gives grounds to the graduates to be human resources in this area.

2. Барганска, С., **Цв.Търпоманова**. Ролята на фамилната среда и ценности за генериране на агресивно поведение в училищна възраст. –*Варненски медицински форум*, 4, 2015, приложение 2, 161-162.

Aggression and violence in schools are a topic that increasingly requires attention. One of the reasons could be the unstable family environment and the lack of family values. The objective of this work is based on a comparative study of the results of a two-year survey conducted on students from 10th to 12th grades in 4 schools in the city of Varna, to display the connection between the family environment and values and the students' aggressive behavior, to propose measures for improving the communication in the family and the delegation of responsibility to parents in connection to the aggressive behavior of children. The study included a total of 921 students. A direct individual poll was used. The results were processed through mathematical, statistics methods and graphic analysis.

The extremely strong correlation between family relationships and physical, verbal, and indirect aggression is proved. There is definite dynamics of the level of aggression according to the nature of family relationships, and this dynamics is more clearly demonstrated with the girls. While the level of aggression in inharmonious families is about 60%, 100% of children from families with intolerable relationships exhibit aggression. Doubtless is the link between aggression in the school and in the family environment. It is therefore necessary to establish fruitful contacts between parents and teachers and parents and children. Parents have to be active participants in the education and upbringing of children.

3. Ибрям, Ч., **Цв.Търпоманова**. Психично здраве и агресивно поведение в училищна възраст. –*Варненски медицински форум*, 4, 2015, приложение 2, 162-163.

In recent years, the mental health of children and adolescents is outlined as a priority area of interest and research. At a schoolage, some affective fluctuations to expressed depressions, manifestations of anxiety disorders and behavioral neuroticism, behavioral disorders, disorders of eating behavior, experimental use of narcotic substances, etc. are registered. Some of these disorders directly correlate with the aggressive behavior of the students. The objective of this work is, based on a comparative study of the results of the three-year survey of students from 7th to 12th grades from 13 schools on the territory of the city of Varna, to display the relationship between mental factors (increased anxiety, neurotic, depressive manifestations and use of narcotic substances) and aggressive behavior, and to propose measures for the prevention and correction of such conditions and hence to reduce the aggressive activities in schools. The data suggest that the frequency of physical aggression is too high in the girls with depression (86%), the anxiety in girls triggers aggressive irritability (79.8%). The drug using students show significantly higher levels of all indicators for aggression. There is a significant relationship between the incidences of aggression, the students' mental health and the more frequent use of psychoactive substances. The responsibility for solving the problem is shared among parents, teachers, medical professionals, psychologists, and the students themselves.

4. Лапататова, Н., **Цв.Търпоманова**. Профилактика и превенция на денталното здраве на деца със захарен диабет тип 1. –*Варненски медицински форум*, 5, 2016, приложение 2, 69-70.

Diabetes mellitus is a socially significant disease, whose subtype insulin-dependent diabetes mellitus (type 1 diabetes mellitus), affects mostly children. Bulgaria is a country where not enough attention is being paid to the impact of diabetes on children's dental health and the subsequent dental complications. The aims of this study was to demonstrate the need for the introduction of preventive measures to protect the dental health of children with type 1 diabetes, as well as to increase the amount of available and accessible information to the patients and their families regarding the dental complications that type 1 diabetes can cause. The results of the survey involving 99 parents of children of 2-16 years of age showed that half of the surveyed parents have taken their children to the dentist after the diagnosis of diabetes. As a result, in one third of the children dental problems were determined. Moreover, one quarter of the parents did not appreciate the importance of dental prophylaxis. About 76% of the surveyed parents recognized their need for more detailed information. Such information should be provided mainly by the dentists and should include detailed measures to protect dental health and prevention of complications in children with type 1 diabetes.

5. Александрова, В., Цв. Търпоманова, С. Филкова, Т. Тодорова. Рискови фактори и безопасни условия на труд при работата на рехабилитаторите – информированост на студентите от специалност „Рехабилитатор“ – Медицински колеж - Варна. – Девета национална конференция по превантивна медицина. Русе, 08-10 Ноември 2017. с. 22-23.

Всички бъдещи здравни специалисти трябва да бъдат информирани по темата за здравословните и безопасни условия на труд още в процеса на професионалното си образование.

Целта на настоящото проучване е да се установи информироваността на студентите от специалност „Рехабилитатор“ в МК- Варна за рисковите фактори на трудовия процес, свързани с практикуването на професията.

Материали и методи: Анкетирани са 67 студенти от първи, втори и трети курс от специалността „Рехабилитатор“.

Резултати и обсъждане: Анализът на резултатите показва, че макар повечето от тях да се считат за осведомени за потенциалните рискове за здравето, от допълнителна информация имат нужда 82,2% от първокурсниците, 73,7% от второкурсниците и 72,2% от третокурсниците. Студентите от първи и втори курс посочват като основни рискови фактори за бъдещата си професия стресът, неудобните работни пози и извършване на еднотипни, многократно повтарящи се действия, свързани със спецификата на работния процес. Третокурсниците добавят още вредните въздействия от физиотерапевтичните апарати, високата влажност на въздуха и колебанията в температурите.

Заключение: Почти половината анкетирани от трети курс не дават отговор на въпроса за възможностите за предпазване от вредни последствия. Това доказва необходимостта от обезпечаване на допълнителна информация, представена по иновативен и атрактивен начин чрез ангажирането на специалисти по темата, организирането на студентски работни срещи и др.

VII. ПУБЛИКУВАНИ РЕЗЮМЕТА НА ДОКЛАДИ ОТ ЧУЖДЕСТРАННИ НАУЧНИ ФОРУМИ

1. Vasilev, G., Ts. **Doncheva**. Development of out-patient day program for heroin users in Varna – Bulgaria: 1 year of experience. – 10th European Conference on Rehabilitation and Drug Policy “Drug addiction treatment and prevention in a united Europe: Diversity and Equality”. Book of Abstracts. Crete, Greece, 10-14 May 2005. p. 123.

Recently, Bulgaria is witnessing an epidemic of heroin abuse and by the local experts' estimation the heroin users' population in Varna numbers 2 3 000 young people, which leads to considerable social, psychological, family, medical problems for the local community. Intensive day “drug free” programs are one of the effective treatment programs, especially when part of a network of other programs as methadone maintenance program, out-patient detoxification, inpatient detoxification and short-term stabilization programs. From the beginning of 2004, the Municipal Mental Health Centre opened an intensive day program for heroin addicts. The Intensive Day Program is based on the systemic and bio-psycho-social models for addiction, including treatment components helping the addicted person to start structuring their behavior, to learn social skills for coping with stress, to develop healthy life style and social functioning without drug use and criminal behavior. During 2004, 50 heroin addicts have participated in the program. After one year, 18 (36%) of them finished the program and are currently drug-free. 12 of the clients were referred to other program as there needs could not be effectively met in intensive out-patient program. As a whole, the program has finished its pilot phase and is intended to become a strong part in the development of the whole drug abuse treatment system in the Varna region.

2. Vasilev, G., Ts. **Doncheva**. Bulgarian drug and alcohol abuse treatment policy – myths, barriers and resources for positive development. –International Symposium on Substance Abuse Treatment. Transatlantic Forum on Drug and Alcohol Problems. Blankenberge, Belgium, 19-21 September 2005.

The drug abuse related problems are more and more in the focus of the Bulgarian society. Starting in the 90s as a small group of drug dependent people, their number has significantly increased during the last years. The main problematic drug is heroin and the mean age of first use of illicit drugs is decreasing. All that is happening on the top of a considerable and unattended alcohol problem.

These unfavourable developments put a strong pressure for the development and implementation of an effective and efficient national treatment policy for alcohol and drug abuse related problems.

The presentation explores the basic barriers for the development of such policy - popular myths about alcohol and drug abuse treatment, economical, political and financial restrictions, problems related to the global crisis in the health system organization in Bulgaria. Also, the authors look for possible leaders and driving forces for the necessary positive changes.

3. **Doncheva, Ts.** The need for adaptation of the Methadone maintenance Programs in Bulgaria to the local heroin users' population – the experience on the Varna MMP. – Science, Politics and the Practitioners. 48th International Council on Alcohol and Addictions Conference on Dependencies. PROGRAMME including ABSTRACTS and LIST of SPEAKERS and PARTICIPANTS. Budapest, Hungary, 23-28 October 2005.

During the last decades the methadone maintenance programs (MMPs) were proven to be one of the “golden standards” in the field of the drug abuse treatment and certainly the most widespread form of treatment offered to heroin users worldwide.

Currently, there is a process of enlargement of the methadone maintenance treatment in Bulgaria, which leads to the formation of a network of MMPs in different cities in the country. Along with the increase in the number of available program places and the availability of MMP at more places, there is sharp need for the adaptation of the Bulgarian programs to the needs of the local heroin populations. The present “average” heroin addict in Bulgaria is a young male in early 20-s who has started using regularly heroin before 3-4 years and normally lives with his family. Also, an important characteristic of Bulgarian their families. Therefore, often methadone maintenance is expected to be only a stage in a comprehensive recovery oriented treatment.

So, in our opinion all these characteristics should be taken into consideration while developing the MMPs in Bulgaria and reading and taking advantage of the enormous experience existing in the more developed countries.

The 20-month experience with methadone maintenance programme (150 patients) in the city of Varna is used in the presentation to draw conclusions about program patients' characteristics, their needs and the direction for future program development.

4. **Tarpomanova, Ts., A. Caronno, J.D. Fauteck, B. Stankov.** Indolamines and drug abuse: new melatonin controlled-release preparations in insomniac patients on drug withdrawal program. – Menopause. Andropause. Anti-Aging 2010. Main programme. Vienna, 9-11 December 2010.

High melatonin levels at night represent a signal that is part of the system regulating the sleep-wake cycle. Melatonin elimination half-life is less than 40 minutes, but it is effective when bioavailable for the whole night: 6-8 hours, as it is in healthy humans. Recently high-tech controlled-release preparations have been developed. They possess three-phase release pattern with a total of 3 or 5 mg melatonin: *Melatonin AMBROS* and *Melatonin AMBROS FORTE*. The pharmacokinetics parameters show that they mimic very closely the endogenous melatonin pattern with blood levels above the activity threshold for a period of 6-7 hours. Fifteen drug abusers affected by insomnia during drug-withdrawal treatment program were given *Melatonin AMBROS* at bedtime. These patients cannot use benzodiazepines because of potential life-threatening side-effects. We evaluated the effect of three-weeks treatment with *Melatonin AMBROS* on the Sleep Latency (SL), Total Sleep Time (TST), Wake After Sleep Onset (WASO), Number of Awakenings (NA) and Sleep Efficiency (SE). *Melatonin AMBROS* showed excellent efficacy in >90% of the patients. There were no side-effects and dropouts because of treatment inefficiency and there were no negative drug interactions. *Melatonin AMBROS* decreased SL and increased TST, improved

the sleep quality by decreasing NA and the WASO. The effect of *Melatonin AMBROS* on sleep developed with time and an evident effect on most of the parameters was observed already at the first week of treatment, becoming stable by the third treatment week.

5. Stankov, B., P. Kolev, Ph. Kumanov, **Ts. Tarpomanova**, A. Caronno, J.D.Fauteck. Il rilascio controllato nel tempo e cruciale per l'attività della melatonina nei disturbi del sonno. – *La Medicina Estetica*, 35, 2011, № 2, 380-381.

La melatonina ha un'emivita d'eliminazione molto breve: meno di 40 minuti nell'uomo. ma è efficace solo se è biodisponibile per tutta la notte, per 6-8 ore. Abbiamo sviluppato pre-parazioni di melatonina a rilascio controllato che sono pH-indipendenti e le loro caratteristiche sono altamente riproducibili nel tempo. Possiedono un pattern trifasico di liberazione della melatonina: circa il 30% è rilasciato immediatamente, seguito da una fase di equilibrio di circa 20 minuti e da una terza fase, nella quale il rimanente 70% della melatonina è disponibile nelle successive 5 ore circa. La farmacocinetica (in uomo) ha mostrato che nei sangue queste formulazioni presentano un profilo molto simile a quello della melatonina endogena con dei picchi sopra la soglia di attività per 6-7 ore. Queste formulazioni rappresentano una nuova classe di prodotti a base di melatonina.

Quattro studi clinici con più di 100 pazienti hanno documentato che questi prodotti trifasici sono in grado di correggere i deficit dell'intero periodo del sonno: Total Sleep Time (TST), Sleep Latency (SL), Wake After Sleep Onset (WASO) e Sleep Efficiency (SE). L'efficacia è stata molto elevata: in più del 90% dei pazienti affetti da insonnia notturna. ed in particolare in soggetti trattati in passato senza successo con preparazioni di melatonina a rapido o a lento rilascio.

6. **Tarpomanova, Ts.** Relationship between the effectiveness of Methadone Treatment and previous attempts for the treatment of Opioids Dependent Persons. – The 3rd Global Virtual Conference 2015 (GV-CONF 2015). Slovakia, 6-10 April 2015.
www.gv-conference.com

Methadone treatment of addicted to opioids is the most widespread one having its effectiveness proven. There is a large number of high threshold treatment programs. In 2012, existing regulation was revised, the newly introduced being less restrictive in terms of the criteria for admission – the mandatory previous attempts to treat addicts were removed.

The aim of this study is to demonstrate the link between previous attempts for treatment and the effectiveness of the methadone treatment through monitoring and comparison of two groups of patients only differing by the criteria for admission – treatment applied before inclusion in the methadone program. The survey was conducted over a period of 6 months, through clinical follow-up by using three main criteria for efficiency.

Most of patients, accepted without previous attempts for treatment, regularly use heroin or other narcotic substances, are unemployed and drop out of the treatment as early as within the first three months.

Therefore, previous attempts to treat people addicted to opioids are largely a predictor for the effectiveness of methadone treatment and they should be included again in legislation as part of the admission criteria.

7. **Tarpomanova, Ts.** Group therapy as a compulsory element of Methadone Treatment. – The 3rd International Virtual Conference on Advanced Scientific Results (SCIECONF-2015). Slovakia, 25-29 May 2015.
www.scieconf.com

The treatment with opium agonists (methadone) to persons addicted to opioids is the most common treatment of opioid dependence. But no medicinal intervention is effective enough by itself because of the complexity of the problem. Group psychotherapy is one of the most commonly used therapeutic approaches for those dependent on drugs. The experience of the Mental Health Center, Varna shows that the best results are achieved through the introduction of group therapy as a compulsory element of the initial stage of treatment of patients enrolled in a methadone program. To support this statement, a six-month clinical follow-up was conducted of two groups of patients: Group 1 - patients included in group therapy by the third week following the enrollment into the program for a period of three months and Group 2 - patients who have not been enrolled into group therapy. Clinical follow-up of the two groups is carried out by the third and sixth month, according to three criteria. There are significant differences in terms of keeping getting treated, the use of narcotic substances and starting to work. All indicators show distinct positive dynamics in patients with mandatory group therapy in the first months of treatment.

